
ÜÇ GERİLİM EKSENİNDE DİN EĞİTİMİNİN NE'LİĞİ PROBLEMİ

THE PROBLEM OF THE ESSENCE OF THE RELIGIOUS EDUCATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THREE TENSIONS/REGRESSIONS

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Muhdi GÜNDÜZ

Şırnak Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Din Eğitimi Anabilim Dalı

mehdi.g82@gmail.com.tr

orcid.org/0000-0003-0262-1989

Atf Gösterme: GÜNDÜZ, Muhammed Muhdi, “Üç Gerilim Ekseninde Din Eğitiminin Ne’liği Problemi”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2020 (7), s.155-181.

Geliş Tarihi:

1 Ekim 2020

Kabul Tarihi:

7 Aralık 2020

© 2020 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Türkiye’de okullarda okutulan din dersinin karşılığı olarak önce bir kürsü sonraki dönemlerde bir anabilim dalı olarak kurulan din eğitiminin neliğine dair araştırmalar son dönemlere kadar ihmâl edilmiştir. Bu ihmâl din eğitiminde başta varoluşsal olmak üzere onun araştırma konusu, alanı, yöntemi, metodunda çözülemeyen birtakım sorunlara neden olmuştur. Bununla birlikte kültürel coğrafyamızda din eğitimi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında İslam eğitimi-din eğitimi, dinî eğitim-din eğitimi, din eğitimi-din öğretimi kavramlarının anlamlandırılması konusunda bir gerilimin olduğu ve bunun da bir disiplin olarak din eğitiminin mahiyetini ortaya koymada zengin bir materyal sunduğu görülmektedir. Bu çalışmanın gayesi söz konusu gerilim alanlarından yola çıkarak bir disiplin olarak din eğitiminin neliğini yeniden tartışmaya açmaktır. Burada din eğitimi; İslam eğitimi, din öğretimi ve dinî eğitim kavramlarının anlamlarını içeren üst bir olgu olarak anlamlandırılmıştır. Ayrıca İslam düşünce geleneğinin din anlayışından yola çıkarak din eğitiminin kişinin Allah’a olan yöneliminde anlam bulduğu vurgulanılmıştır. Çalışmamız nitel bir çalışma olup konuya dair ilgili literatürdeki dokümanların analizine yönelik betimleyici bir araştırmadır. Bu doğrultuda konumuzla ilgili coğrafyamızda din eğitimi alanında yazılan eserlerin yakın okuması yapılmış, toplanan veriler kavramsal düzlemde ve analitik bir tarzda yorumlanılmıştır

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Din, İslam Eğitimi, Dinî Eğitim, Din Öğretimi*

Abstract: This research regarding the essence of religious education taught in schools in Turkey that was once a platform and later turned into a department of teaching religious education, has been neglected until recently. This negligence has caused some unresolvable problems in religious education, especially in the subject, field, and method of religious education. However, looking at the studies in the field of religious education in our cultural geography, it is seen that there is a tension in the meaning of the concepts of Islamic education - religious education, religious education - religion education, religion education - religion teaching, and this provides a rich material in revealing the essence of religious education as a discipline. The aim of this study is to re-discuss the essence of religious education as a discipline within the framework of these tensions. At this point, religious education is interpreted as including the meanings of Islamic education, religion teaching and religion education. In addition, the study also emphasises that based on the religious understanding of the Islamic thought tradition, religious education finds meaning in one's orientation towards God/Allah. This study is a qualitative study and applies the descriptive study method to analyse the documents in the relevant literature. Within this regard, the study researched the works written in the

field of religious education in our geography related to the relevant subject, and the collected data was interpreted in a conceptual and analytical manner.

Keywords: *Religious Education, Religion, Islamic Education, Confessional Education, Religious Instruction*

Giriş

Türkiye’de yarım yüzyılı aşkın bir süredir bir kürsü veya anabilim dalı olarak üniversitelerde yer alan din eğitiminin bir disiplin olarak kendi mahiyetini yeterli düzeyde tartışmalara konu edindiğini söylemek güçtür.¹ Hatta az da olsa yapılan çalışmalara bakıldığında çalışmaların çoğunun ders kitabı olarak hazırlanan kitaplarda yer aldığı, akademik bir disiplinin mahiyetini tartışmaktan uzak olduğu² ve yakın bir zamana kadar kavram kargaşasını gideremediği söylenebilir. Nitekim ülkemizde din eğitimi çevrelerinde disiplinin temel kavramların kullanımında- ki burada en önemlisi din eğitiminin kendisi gelmektedir- bazı anlam kargaşaların yaşandığı belirtilmektedir. Bu konuda, Osmanoğlu, 2016 yılında “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Literatüründe Din Eğitime İlişkin Temel Kavramların Kullanılışı Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmasında “*birbiriyle karıştırılması, aralarındaki anlamsal ilişkilerin gözetilmemesi ya da söz konusu kavramların gelişigüzel şekilde kullanılması*”³ gibi birtakım sorunların bulunduğunu ifade ederek konuya dikkat çekmektedir. Şunu da vurgulamamız gerekmektedir ki yapılan tanımlara bakıldığında “din eğitimi” olgusunun yani faaliyet alanlarının bir disiplin olarak din eğitimi tanımlarını öncelediği görülmektedir.⁴ Bu sebeple din eğitiminin neliğinin ortaya konulmasının bir disiplin olarak din

---

¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem, 2002), 6; Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 16.

² Bu konuda Cemal Tosun’un *Din Eğitimi Bilimine Giriş* ve Mehmet Şevki Aydın’ın *Din Eğitimi Bilimi* adlı çalışmaları istisna tutulabilir. Özellikle ikinci çalışma bu konuya geniş yer ayırmakta ve din eğitiminin bir disiplin olarak farklı boyutlarıyla tartışmaktadır.

³ Cemil Osmanoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Literatüründe Din Eğitime İlişkin Temel Kavramların Kullanılışı Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname* 30/1 (2016), 158.

⁴ Ülkemizde bir disiplin olarak din eğitimi ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Örneğin Bilgin, Din eğitimi bilimini “Tanrı’yı, insanın menşei, yeryüzündeki manası ve geleceği (kaderi) ile ilgili bir problem olarak öğretime müsait kılmaya çalışır. Bu amaçla metotlar arar, onları dener, geliştirir.” Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1998), 28; Yavuz, “Din eğitimi bilimsel bir disiplindir. Onun temelinde insanın dinen eğitilmesi söz konusu olduğundan bu disiplin aslında bunun üzerine inşa edilmiş bir bilim dalıdır.” Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998), 48; Tosun, ise Din eğitimi bilimini “Bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları vasıtasıyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme denemeleri süreci” olarak tarif ettiği din eğitimine “geçmiş, bugünü ve geleceği ile, bilimsel metotları kullanarak, betimlemeye, açıklamaya ve kontrol altına almaya çalışan bilimsel disiplin” ekleyerek tanımlamaktadır. Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 30-31. Aydın ise Din eğitimi bilimini “Din eğitimi gerçekliğini araştırma konusu edinen disiplindir” şeklinde tarif etmektedir. Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 175.

eğitiminin anlaşılmasına zemin hazırlayacağı söylenebilir. O halde din eğitiminin bir disiplin olarak öncelikle kendisini tartışması gerektiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Bir disiplin olarak din eğitiminin neliğini ortaya koymada ülkemizde yarım yüzyıldan beri yapılan çalışmalar zengin bir materyal sunmaktadır. Bu çalışmalarda doğrudan veya dolaylı olarak din eğitiminin farklı yönleri ile tanımlandığı görülmektedir. Söz konusu tanımlara bakıldığında çoğunluğu, doğal olarak dersi ilk defa alan öğrencileri bilgilendirme gayesiyle geliştirilmiştir. Dolaylı olarak ise din eğitimi kavramının söz konusu disiplinin, disiplinler arasındaki konumu ve isimlendirmesi bağlamında tartışılmaya açıldığı söylenebilir.⁵ İslam dünyasında isimlendirmeye dair tartışmaların genelde din eğitimi ve İslam eğitimi tabirleri arasında olduğu görülmektedir.⁶ Ülkemizde ise din eğitimi tabirinin kabul gördüğü ve tartışmaların odak noktasını “din eğitimi ve dinî eğitim” ve “din eğitimi ve din öğretimi” terimleri arasındaki gerilim alanı oluşturmaktadır.⁷ Kültürel coğrafyamız⁸ açısından bir yekûn olarak bakıldığında ise din eğitiminin anlamlandırılması hususunda üçlü bir gerilim alanının olduğu müşahade edilmektedir.

Her ne kadar ilk bakışta din eğitimi ile ilişkilendirilen söz konusu üç kavramın anlamlarının açık olduğu zannedilse de bunun böyle olmadığı özellikle din eğitimi ile ilişkilendirilerek kullanıldığında anlamlarının belirginleştirilmeye ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Zikredilen üç kavram -İslâm eğitimi, dinî eğitim ve din öğretimi- ile din eğitimi arasındaki anlam belirsizliği kavramların kullanımında ve anlamlandırılmasında anlam kargaşasına yol açmaktadır. Bunun için söz konusu kavramlar birbirlerinin yanı sıra din eğitimi anlamında da kullanılabilir. Bazen de din eğitimi onların anlamlarını yüklenmektedir. Bu da disiplinde farklı anlam kategorisine sahip kavramlar arasında anlam kargaşasına yol açtığı gibi gerileme de yol açabilmektedir. İşte çalışmamızda gerilim

---

⁵ Din eğitiminin bir disiplin olarak konumu çalışmamızın sınırları dışında olduğundan dolayı disiplinler arasındaki konumu tartışmalarına değinilmemiştir.

⁶ Günümüzde İslam eğitimi kavramından a. İslam öğretim tarihi veya İslam eğitim kurumları tarihi ya da İslam dünyasında seçkin şahsiyetlerin eğitim-öğretime dair düşünceleri, b. İslâmî ilimlerin öğretimi, c. Doğu ve Batı eğitim sistemlerinden farklı olarak İslam öğretim esaslarından doğan kendi başına bir eğitim sistemi ve d. Okullarda okutulan din derslerin müfredatı anlaşılmalıdır. İslam coğrafyasında çoğunlukla İslâm eğitimi kavramından son iki sırada yer alan İslam eğitiminin diğer eğitim sistemlerinden farklı bir eğitim sistemi olması ve okullarda okutulan din dersleri kast edilmektedir. Mikdad Yalçın, *Mevsuatü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye: Cevanibü't-Terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-Esasiyye*. (Riyad: Fotokopi Nüshası, 1986), 23.

⁷ Çalışmada din eğitiminin üç kavramla -İslâm eğitimi, dinî eğitim ve din öğretimi- olan anlam ilişkisinin belirsiz olması gerilim olarak nitelendirilmektedir. Bunun için gerilim kavramına olumsuz bir anlam yüklenilmemesi gerektiği bilakis bir disiplin olarak din eğitiminin anlaşılması için bir imkân olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

⁸ Burada kültürel coğrafya tabirinin izaha kavuşturulması bir zorunluluk arz etmektedir. Mezkûr kavram çoğu zaman Müslüman toplumların yaşadığı bütün yeryüzü anlamında kullanılmakla birlikte yer yer Türkiye ve Arapçanın konuşulduğu ülkelere göndermede bulunmaktadır.

kavramından yukarıda ifade edilen kavramlar ile din eğitimi kavramı arasında doğrudan veya dolaylı olarak görülen anlamın belirsizliği kastedilmektedir.

Gündelik hayatta kullanılan din eğitimi ile akademik anlamda kullanılan din eğitimi tabirleri arasında anlam bakımından fark vardır. İlki bir dinin eğitim-öğretim faaliyetlerine gönderme yaparken, ikincisinden ise akademik bir disiplin kastedilmekte ve bu disiplin kendi mahiyeti başta olmak üzere belirli bir dinin eğitim süreçlerinin tümünü kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle günlük hayatta kullanılan din eğitimiyle herkes doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde bağlantılıken bir disiplin olarak din eğitimi ise akademik uzman/uzmanların araştırma alanına girmektedir. Nitekim alanda yetkin olanların çoğunluğu uygulamadaki din eğitimi faaliyetleri ile bir disiplin olarak din eğitimini ayırt etmekte, ikincisini din eğitimi bilimi olarak isimlendirmektedirler.⁹

Ülkemize bakıldığında din eğitimi alanında uzman olanların son dönemlere kadar okullarda okutulan din derslerinin meşruiyetine ve pratik sorunlarını çözmeye yönelik yoğun mesai harcamalarının sonucu bir disiplin olarak din eğitiminin mahiyeti konusu ihmal edilmektedir.¹⁰ Bu da alan uzmanlarının din eğitiminin bir disiplin olarak varoluşsal tartışmalarını yapmalarına ve din eğitimi üzerinde yeteri kadar çözümlemelere yönelmemelerine yol açmıştır. Bu durum din eğitimi bir disiplin olarak bilimle ilişkili toplumsal çevrelerde uzun süre yok sayılmasına veya onun kabul görmesinin gecikmesine sebep olduğu düşünülebilir. Oysa geç de olsa din eğitiminin bir disiplin olarak kendisini gerçekleştirmesine katkıda bulunacak araştırmalar yapması beklenmektedir.¹¹ Hatta bu, ilgili disiplinin üstesinden gelmesi gereken ilk görevler arasında yer almakta,¹² söz konusu alanda mütahassıs olmanın ilk şartı olarak zikredilmektedir.¹³

---

⁹ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 28; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 30-31; Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 62; Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 174; Suat Cebeci, *Din eğitimi, Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ, 2005), 26; Bayramali Nazıroğlu, "Din Eğitiminde Temel Kavramlar ve Bilimselleşme", *Din Eğitimi*, ed. İbrahim Turan-Bayramali Nazıroğlu (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 28.

¹⁰ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 16-17, 204, 297-298. Yavuz, din derslerinin bir disiplin olarak din eğitiminin pratik alanı araştırmaların odağında din derslerinin yer aldığını ifade etmektedir. Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 70-75. Ayrıca ülkemizde din eğitim alanında yapılan ilk çalışmanın (Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri* (Ankara: Emel Matbaacılık, 1980) din derslerini araştırma konusu yapması ve din eğitiminin neliğini tartışıldığı kitapların büyük bir kısmında din derslerinin tarihçesine yer verilmesi din derslerinin meşruiyetine yönelik çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Örnek çalışmalar için bk. Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 211-267.

¹¹ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 17; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 68.

¹² Okumuşlar, "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği", 66; Aleks Stock, 'Wissenschaftstheorie der Religionspädagogik' in: Klaus Weganast (Editör), *Religionspädagogik*, Darmstadt, 1983, C. II, s. 379 Akt.Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 22; Nazıroğlu, "Din Eğitiminde Temel Kavramlar ve Bilimselleşme", 30.

¹³ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 291.

Bir disiplin olarak din eğitiminin kendi üzerine düşünerek neliğini ortaya koyacak çalışmalar yapması; kendini tanıtmaması, varlığını kanıtlaması, niteliğini ispat etmesinin yanı sıra onun özgün yanını ortaya koymasına imkân sunacağı ifade edilmektedir.¹⁴ Ancak ülkemizde din eğitiminin tanımları çoğunlukla bilim kaygısıyla yapıldığından dolayı tanımlarda disiplinin faaliyetlerini betimleme, disiplini açıklama ve kontrol etme görevleri ön plana çıkarılmıştır.¹⁵ Burada farklı bir yaklaşımla din eğitiminin faaliyet alanında görülen problem/gerilimlerden yola çıkılarak onun neliği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aslında bu, din eğitiminin teorisi ve pratiğinin birbirinden ayıramayacağı ve pratiğinden yola çıkarak yapılacak olan din eğitimi tanımlarının kullanışı itibariyle daha işlevsel olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmaya ülkemiz özelinde din eğitimi bilimi tanımları çalışmaya dahil edilmeyerek bir faaliyet alanı olarak din eğitiminin nasıl anlaşılacağına dikkat çekilecektir. Çalışma, daha önce ifade edilen “İslam eğitimi-din eğitimi”, “dinî eğitim-din eğitimi” ve “din eğitimi-din öğretimi” gerilim alanlarından yola çıkarak din eğitiminin neliğini yeniden tartışmayı gaye edinmektedir. Her ne kadar söz konusu gerilimlerin kaynağının arka planı farklı olsa da bunların disiplinin neliğini ortaya koymaları yönüyle ortak bir paydada buluştukları söylenebilir. Çünkü bu gerilimler, anlam açısından kavramlar arasındaki kategori farklılıklarını gösterdiklerinden söz konusu disiplinin faaliyet alanlarına göndermede bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada faaliyetlerinden hareketle bir disiplin olarak “din eğitimi nedir” sorusuna yanıt aranmaya çalışılmaktadır. Ayrıca din eğitimi uygulamadaki dini yok sayarak anlamlandırmanın mümkün olamayacağından dolayı kültürel coğrafyamızda mezkûr disiplinin anlamlandırılmasında İslam düşüncesinin göz önünde bulundurulması gerektiği söylenebilir. Bu düşünceden hareketle kültürel coğrafyamızdaki dinin sahip olduğu anlamlar disiplinin neliğini ortaya koymada bir referans noktası olarak kabul edilerek “din eğitimi kişinin Allah’a olan yönelim biçiminde anlam bulabilir mi” sorusu gündeme getirilerek cevaplandırılmaya gayret gösterilecektir. İlk bölümde bir faaliyet alanı olarak din eğitiminin neliği sorusu yöneltilmektedir. İkinci bölümde ise ilk bölümde ortaya konulan tartışmalar bağlamında İslam düşünce geleneğinin din anlayışlarından beslenerek din eğitiminin yeniden anlamlandırılması konusuna değinilecektir. Bunun için kültürel coğrafyamızda alanda yapılan çalışmaların yakın okuması yapıp elde edilen veriler kavramsal düzlemde ve analitik bir tarzda din eğitiminin neliği bağlamında yeniden yorumlanmaya gayret edilmektedir.

---

¹⁴ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 291.

¹⁵ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 29-34; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 71; Cebeci, *Din eğitimi*, 25.

1. Din Eğitiminin Üç Gerilim Alanı

Din eğitiminin alan yazında üç gerilim alanı olarak nitelendirdiğimiz “İslam eğitimi-din eğitimi”, “din eğitimi-din öğretimi” ve “dinî eğitim-din eğitimi” kavramları arasında müşahede edilen gerilim, disiplinin neliğini ortaya koymada zengin bir materyal sunmaktadır. Bunun için bir faaliyet alanı olarak din eğitimi neliğini ortaya koyma gayesiyle “İslam eğitimi”, “din öğretimi” ve “dinî eğitim” kavramları sırasıyla din eğitimi ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Böylece kavramlar arasında görülen anlam ilişkisi din eğitiminin anlamlandırılması için bir arka plan oluşturacağı söylenebilir.

1.1.İslam Eğitimi-Din Eğitimi Tartışmaları Arasında Din Eğitimi

İlk dönemlerden itibaren Müslümanlar dinî ve dünyevî olarak ayırım yapmadan eğitim-öğretim faaliyetlerine bütüncül bakmışlardır. Ancak Tanzimat sonrasında Batı medeniyetinin teknolojik olarak gelişmesi sonucu Osmanlı'nın dönüşen ıslahat anlayışı eğitim-öğretim kurumların kurulmasına da etki ederek modern okullar kurulmuştur.¹⁶ İslam coğrafyasında açılan yeni modern okullar eğitim konusunu farklı boyutlarıyla Müslüman düşünürlerin gündemine yeniden taşımıştır. Yeni dönemde İslam dünyasına özgü olan eğitim faaliyetleri ve Batı tarzı okullarda yer alan dersleri konu edinen disiplinin isimlendirilmesinde kafa karışıklığı yaşandığı görülmektedir. Bu karışıklık dolaylı olarak sonraki dönemlerde İslam coğrafyasında din eğitimi faaliyetlerini konu edinen disiplinin isimlendirilmesindeki tartışmalara sirayet etmiştir. Her ne kadar disiplinin isimlendirilmesi konusunda ülkemiz özelinde doğrudan tartışmalar yok gibi görünse de alanda yapılan ilk çalışmalar arasında var olan isim farklılığı tartışmalarının dolaylı olarak var olduğunu göstermektedir.¹⁷ Aslında Cebeci'nin nakil merkezli ve gelenekçi yaklaşım olarak nitelendirdiği din eğitim yaklaşımları doğrultusunda ülkemizde nakil merkezli düşünelere göre din eğitiminin İslam eğitimi olduğu ve bu görüşe mensup olanların isimlendirmenin de bu şekilde yapılması gerektiği düşüncesine sahip oldukları söylenebilir. Buna karşılık onun birey merkezli olarak nitelendirdiği diğer kesim ise ülkemizdeki din eğitimi faaliyetlerini İslam dininin kendisi ve çevresinde oluşan gelenek

---

¹⁶ Çalışmada sıklıkla kullanılan modern ve seküler okul kavramı birbirlerinin yerine kullanılabilmeyle birlikte sahip oldukları anlamın farklı olduğu söylenebilir. Modern okul, modern dönem ve sonrasında geleneksel eğitim-öğretim kurumlarının dışındaki okullar kastedilmektedir. Bu okullar dinî olabileceği gibi seküler de olabilirler. Ancak seküler okul kavramı ise dinî olmayan, eğitimin dine öncelendiği eğitim-öğretim kurumlarına göndermede bulunmaktadır.

¹⁷ Alanda uzman olanların yaptığı çalışmalara bakıldığında bu yaklaşım farkları görülmektedir. Örneğin Beyza Bilgin çalışmasını “Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi”, Bayraktar Bayraklı ise “İslam'da Eğitim” şeklinde isimlendirerek yeni kurulan ana bilim dalına olan yaklaşımlarını ortaya koydukları söylenebilir. İlgili çalışmalar için bk. Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* ve Bayraktar Bayraklı, *İslâm ve Eğitim* (b.y.: Düşün Yayıncılık, 2005).

merkezli olarak kabul etmekle birlikte, eğitim bilimin verilerinden yararlanılması gerektiğini söyleyerek isimlendirmenin din eğitimi olması gerektiği görüşüne sahip oldukları ileri sürülebilir.¹⁸ Görüldüğü gibi bu tartışmaların odağında “İslam eğitimi” ve “din eğitimi” kavramları yer almaktadır. Bunun için öncelikle İslam eğitimi ve din eğitimi kavramlarından ne anlaşıldığının ortaya konulması bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Batılılaşmanın etkisiyle Müslüman düşünürler İslam eğitimi kavramını farklı bağlamlarda tartışmaya başlamışlardır. Öncelikle İslam eğitimi içeriğinin tayininde mensubu olunan gelenek ağır basmakla birlikte söz konusu kavramın modern bir söylem ile ortaya konulduğu söylenebilir.¹⁹ Onlara göre Müslüman, yaşamın her anında doğrudan ve dolaylı olarak dinle ilişki halindedir yani İslam dini kişinin hayatına derinden nüfuz etmiştir. Ayrıca Müslümanlar tarafından oluşturulan toplum ve kültürün anlaşılabilmesi için de İslam dininin eğitime konu edilmesi gerekir. Bu da İslam eğitiminin kişinin tüm yaşantısını kuşatacak ve toplumun anlaşılması ve geliştirilmesine katkıda bulunacak şekilde olmasını zorunlu kılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre kişinin bir bütün olarak yetiştirilmesi zorunlu kılınmakta ve İslam eğitimi genel bir eğitim olarak düşünülmemekte ikincisine göre ise İslam dersi genel eğitim içinde bir ders olarak anlaşılmaktadır.

Müslüman düşünürler İslam eğitiminin genel bir eğitim olduğunu ortaya koyabilme gayesiyle onu diğer eğitim sistemlerinden ayıran yönlerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Onlara göre İslam eğitiminin nihai gayesi Allah’a yakışır bir kul olarak kişiyi yetiştirmektir.²⁰ Bunun için özellikle “nasıl bir eğitim” sorusu bazılarınca insanın âlemdeki konumundan yararlanarak aklın yanında kalbin de eğitilmesi gerektiğini belirterek yanıtlanmıştır.²¹ Onlara göre akıl rasyonel melekelerin merkeziyken kalp ise duygusal, düşünsel ve hissi melekelerin merkezi kabul edilmekte ve buna uygun olarak Müslüman düşünürler ikisinin birlikte eğitilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.²² Ayrıca insanın nihai gayesinin ahiret olduğundan yola çıkarak İslam eğitiminin dünya ve ahiret mutluluğunu birlikte düşünmesi gerektiğini ve bunun bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Genel olarak “*gelişimin bütün aşamalarında İslam’ın temel*

¹⁸ Bu tür sınıflandırmalar için bk. Cebeci, *Din Eğitimi*, 104-118.

¹⁹ İslam coğrafyasında modern dönemle birlikte İslam eğitimi kavramının kullanıldığı söylenebilir. Bk. Bayraklı, *İslâm ve Eğitim*; Yalçın, *Cevanibü't-Terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-Esasiyye*; Abdülaziz Mu'âyeta, *el-Medhal ila usûli't-terbiyeti'l-İslâmiyye* (Amman: Dârü's-Sekâfe, 2006); Abdurrahman Salih Abdullah vd., *Medhal ile't-terbiyeti'l-İslâmiyye ve turuki tedrisiha* (Amman: Dârü'l-Furkan, 1999).

²⁰ İslâm eğitimi, hayatın her alanında İslâm’ın hedeflerinin birey ve toplumun yaşantısında gerçekleşmesi gayesi ile İslâm ilkeleri çerçevesinde insan düşüncesini geliştirme, insanın davranış ve duygularını düzeltmedir. Mu'âyeta, *el-Medhal ila usûli't-terbiyeti'l-İslâmiyye*, 15.

²¹ M. Nakib el-Attâs, *İslâm ve Laisizm*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1994), 87.

²² Bayraklı, *İslâm ve Eğitim*, 187-265.

prensipieri ve değerleri çerçevesinde, İslam 'ın getirdiği yol ve yöntemlerle, Müslümanın dünya ve ahiret hayatı için bütün yönleri ile tamamen hazırlanması"²³ tanımı örneğinde görüldüğü gibi İslam eğitiminin insanın kendini tanınması, kendisini çevreleyen dış dünya ve alemler hakkında bilgi sahibi olması ve Rabbini tanınması olmak üzere üç ana hususta²⁴ diğer eğitim sistemlerinden farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

İslam eğitimi eğitimle özdeşleştirilmekte, Attas tarafından geliştirilen tanımında ifade edildiği gibi "*eğitim, tedrici olarak insana kazandırılan, yaratılış düzenindeki nesnelere tam yerlerinin bilinmesi ve tasdikidir ki bu da peşinden, varlık ve oluş düzeninde Tanrı'nın tam yerinin bilinmesini ve bunun tasdikini getirecektir*"²⁵ denilerek, kişiye yaratıcı karşısındaki konumunun farkına varma bilincini kazandırmayı gaye edinen bir faaliyet olarak tanımlanmaktadır. Bunun için İslam eğitimi; eğitim ile ilgili normlar, değerler, doğal olarak İslam düşüncesinde ana kaynak olarak kabul edilen Kur'an, sünnet ve bu iki ana kaynak etrafında şekillenen gelenekten beslenmektedir. Bunlar İslam eğitimine hedefler belirlemenin yanı sıra eğitim faaliyetlerinin içeriğini, yöntemlerini vb. doğrudan etkilemektedir. Başka bir ifadeyle dersler, amaçlar, müfredat, öğrenme ortamları ve değerlendirme İslam anlayışının ilke ve kuralları doğrultusunda yapılmakta, eğitimin yapıldığı yerlerde öğrenilenlerin tümü İslam dininin otoritesine bağlanmakta ve İslâmî öğretilerden beslenerek yorumlanmaktadır.²⁶ Bu da eğitim-öğretim faaliyetlerinin tamamen "İslâmî" nitelikte olduğunu ve Müslüman düşünürlerinin anlayışlarıyla düzenlendiğini göstermektedir.²⁷ Eğitim kavramının içeriğinin anlaşılmasında İslam anlayışının belirleyici olması ve eğitim faaliyetlerinin kendisine yön vermesinden dolayı "İslam eğitimi" kavramının günümüzde herhangi bir eğitim sisteminin karşılığı olarak genel eğitim anlamına geldiği söylenebilir.

Yukarıdaki anlamdan farklı olarak İslam eğitimi kavramı, İslam coğrafyasında bazen modern okullarda okutulan din derslerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim modern okullarda okutulan din dersleri ancak uygulamada inanılan din esas alındığında anlamlı olabilmektedir. İslam coğrafyasında İslam dini kişinin yaşantısına ve onu kuşatan kültüre ve topluma derinden etki etmekte ve söz konusu dini bilmeyenlerin kültürü ve toplumu anlaması mümkün gözükmemektedir.²⁸ Buna göre İslam eğitimi, "*bireyde kendi yaşantısı yoluyla İslam*

²³ Yalçın, *Cevanibü't-Terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-Esasiyye*, 26.

²⁴ Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi -Kuramsal Bir Çalışma-* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003), 51.

²⁵ M. Nakib el-Attâs, *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. Mahmud Erol Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 203.

²⁶ Nazıroğlu, "Din Eğitiminde Temel Kavramlar ve Bilimselleşme", 24.

²⁷ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 111.

²⁸ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 270.

esaslarına göre davranış değişikliği sağlama süreci"²⁹ olarak tanımlanmıştır. Bu anlayışa göre İslam eğitimi coğrafyamızda modern okullarda okutulan dersin içeriğinin İslam düşüncesinden beslenerek oluşturduğuna göndermede bulunmaktadır. O halde İslam eğitimi kavramından, örgün ve yaygın eğitim içerisinde İslam'la ilgili eğitim-öğretim faaliyetleri kastedilmektedir.³⁰

Bazı araştırmacılar yukarıda ifade edilen söz konusu kavramın anlam katmanları arasındaki farkı ortaya koymak için ilkinin İslâmî eğitim olarak nitelendirirken, diğerini ise İslam eğitimi olarak isimlendirmektedirler. Buna göre İslâmî eğitim kavramından genel eğitim kastedilirken, İslam eğitiminden ise genel eğitim dersleri içerisinde yer alan din dersleri anlaşılmalı ve bu derslerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin dinî olduğu ve bunun da İslam dini olduğuna göndermede bulunmaktadır.

Din eğitimi kavramına bakıldığında onun seküler okullarda genel eğitim içerisinde din derslerinin bir ders olarak okutulması sonucu Batı'da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Yeni anlayışa göre din eğitimi genel eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde gerçekleşmekte ve aralarında genellik-özellik ilişkisi bulunmaktadır. Din eğitiminin, "*bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci*"³¹ şeklinde tarif edilmesi onun eğitim içerisindeki yeni konumuna işaret etmektedir. Bu tanıma göre din eğitimi faaliyetleri modern dönemde din-dünya ayırımı üzerine inşa edilen anlayışın bir yansıması olarak dinî davranışlarla sınırlandırılmaktadır. Din eğitimi kavramındaki dinin neliği ile ilgili tartışmalar olmakla birlikte ağırlıklı olarak uygulamadaki din anlaşılmaktadır.³² Ancak dinin ne kadar, nasıl, nerede, kime verileceği vb. soruların yanıtını ise eğitimin genel hedefleri belirlemekte, din eğitiminin diğer eğitim süreçlerinden muhtevaya bağlı olarak bazı ayrıntılarda farklılık gösterdiği ifade edilmektedir.³³

Her ne kadar din eğitimi tabirindeki "din" ile uygulamadaki din ve dinin tekil kullanımından yola çıkarak kültürel coğrafyamızda İslam dininin kendisinin anlaşılması gerektiği³⁴ ifade edilse de "din eğitimi" tabirinin kendisi herhangi bir dinin eğitimi olarak anlaşılabilirdiğinden dolayı İslam eğitimi kavramının daha doğru bir isimlendirme olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca kültürel coğrafyamızda bir din olarak İslam'ın sahip olduğu anlam

²⁹ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 112.

³⁰ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 129.

³¹ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 27.

³² Beyza Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1990), 476.

³³ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 104-105.

³⁴ Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", 476.

Batıdaki diğer dinlerin sahip olduğu anlamdan daha farklıdır. Şayet bu coğrafyada İslam eğitimi tabiri yerine din eğitimi kavramı tercih edilirse İslam'ın bozulmamış tek din olma iddiasının dolaylı olarak tartışmaya açılmış olacağı gerekçesiyle din eğitimi kavramının doğru bir kullanım olamayacağı belirtilmiştir.³⁵

Din eğitimi kavramından, herhangi bir din konusunda dinin daha çok kültürel boyutunun öğretimi vurgulanırken, İslam eğitiminden ise eğitimi bütün yönleri ile (amaç belirleme, kaynak olma, yetiştirilecek insan tipi vb.) etkileyen bütün süreçler anlaşılmaktadır. Bu yönüyle İslam eğitimi, dinî eğitim kavramını çağrıştırmakla birlikte, günümüzde seküler bir eğitimin karşılığında İslam medeniyetinde İslam düşüncesinden beslenen genel eğitim faaliyetleri anlamı kastedilerek kullanılmaktadır. Nitekim yapılan çalışmalara bakıldığında külli bir eğitim faaliyeti olarak İslam eğitimden bahsedilmektedir.³⁶ Şunun da eklenmesi gerekir ki, İslam eğitimi İslam esaslarına uygun insan yetiştirmeyi gaye edinirken³⁷ din eğitimi günümüzdeki modern eğitim sistemine uygun olarak iyi bir vatandaş yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bunların yanı sıra seküler okullarda okutulan derslerin din eğitimi olarak isimlendirilmesi dersin kültürel bir eğitim olduğuna göndermede bulunurken İslam eğitimi kavramının kültürel bir bilgilendirmenin ötesinde dersin inanlarından uygulamanın da beklendiği bir anlama sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak günümüzde anlamlandırılan din eğitimi, İslam eğitimi kavramının sahip olduğu anlam katmanları olan eğitimin İslâmî olması ve seküler okullarda okutulan din derslerinin programlarının İslam düşüncesinden beslenerek hazırlanması anlamını kapsamaktadır. Ancak din eğitimine faaliyet alanları açısından bakıldığında onun İslâmî bir eğitim sistemi veya yukarıda ifade edildiği gibi okullarda okutulan derslerin bir İslam eğitimi olması ya da seküler okullarda okutulan din eğitimi olmasının birinci derecede ilgilendirmediği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında din eğitiminin bunların ötesinde bir anlama sahip olduğu açıkça görülmektedir. O halde din eğitiminin bu manaları da kapsayacak şekilde yeniden anlamlandırılması gerekmektedir. Seküler okullarda okutulan derslerin din eğitimi-din öğretimi şeklinde isimlendirilmesi hususundaki tartışmaların da din eğitiminin bu yeniden anlamlandırılmasına katkıda bulunacağı söylenebilir.

³⁵ Abdullah vd., *Medhal ile 't-terbiyeti 'l-İslâmiyye ve turuki tedrisiha*, 21-22.

³⁶ Bk. Yalçın, *Cevanibü 't-Terbiyeti 'l-İslâmiyyeti 'l-Esasiyye*; Mu'âyeta, *el-Medhal ila usûli 't-terbiyeti 'l-İslâmiyye*.

³⁷ İslam eğitimi, dengeli bir şekilde bütün yönleri ile kemale ermiş Müslüman şahsiyetini oluşturma gayesi ile birey ile onu kuşatan İslam şeriatıyla aydınlanmış sosyal çevre arasındaki etkileşim sürecidir. Mu'âyeta, *el-Medhal ila usûli 't-terbiyeti 'l-İslâmiyye*, 15.

1.2. Din Eğitimi-Din Öğretimi Tartışmaları Arasında Din Eğitimi

Cumhuriyetin erken dönemlerinde belirli bir süre örgün eğitim içerisinde yer verilmeyen din derslerinin okullarda okutulmasıyla birlikte söz konusu derse dair tartışmalar başlamış ve bu tartışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Bir kesim, laik bir eğitim sisteminde din derslerinin okullarda okutulamayacağını, şayet din derslerine yer verilecekse bunun ancak dinler hakkında bilgilendirme ve hatırlatma düzeyinde olabileceğini, bunun için dersin adının “din öğretimi” olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Onlar, kendilerinin yüklediği anlam çerçevesinde din eğitiminin laikliği ve vicdan özgürlüğünü zedeleyebileceğini iddia etmektedirler. Diğer bir kesim ise din öğretiminin bilgilendirme düzeyinde olduğunu, öğrencilerin dini davranışları benimseyip uygulayabilmeleri için okullarda din eğitiminin yapılması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Görüldüğü gibi tartışmalar din derslerinin “din eğitimi” ve “din öğretimi” şeklinde isimlendirilmesi konusunda somutlaşmaktadır.³⁸ Tartışmaların siyasi kaygıyla ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde benimsenecek yaklaşım olmak üzere birbirinden ayrılması zor görülen iç içe geçmiş iki nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlara eğitimin öğretime indirgenmesi probleminin bir yansıması olarak din eğitimi ve din öğretimi tartışmaları da eklenilebilir.

Öncelikle eğitim-öğretim kavramlarına farklı anlamların yüklenmek istenmesi, din derslerinin isimlendirilmesinde bilimsel/pedagojik olmadığını düşündüğümüz tartışmalara neden olmuştur. Öğretimin yalnız zihni faaliyetler olduğu eğitimin ise bu zihni faaliyetlere uygun olarak eylemi de gerektirdiği³⁹ şeklinde ima edilen anlamların yüklenmesi sonucunda din öğretiminin dine dair bilgileri aktarmak, din eğitiminin ise öğrenilen bilgileri davranışa dönüştürme anlamına geldiği sonucuna varılmıştır.⁴⁰ Bu anlamlardan yola çıkarak laik bir eğitim sisteminde din eğitiminin olamayacağını savunanlar okullarda okutulan derslerin din öğretimi olduğunu ve isimlendirilmenin de bu şekilde olması gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. Buna karşılık diğer kesim ise din derslerin arzu edilen sonuca ulaşması için

---

³⁸ Örgün eğitimde bu tartışmalar daha belirginleşmiştir. Örneğin bugün M.E.B. Din öğretimi Genel Müdürlüğünün adı ilk kurulduğunda (10 Temmuz 1961) Din Eğitimi Daire Başkanlığı olarak kurulmuşken, sonraki dönemlerde (29 Nisan 1964) Din Eğitim Genel Müdürlüğü adıyla genel müdürlüğe dönüştürülmüştür, 80 darbesinden sonra ise (14 Aralık 1983), ismi Din Öğretimi Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Bkz. Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 24; Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 98.

³⁹ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)* (1985: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 48; Yavuz ise eğitim-öğretim arasındaki anlam farkını öğretimin akla eğitimi ve eğitimin ise akla ve kalbe hitap ettiğini bu nedenle bir bütün olarak kişiyi yetiştirmeyi gaye edindiğini ileri sürerek açıklamıştır. Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 6; Ayrıca din eğitimi ve din öğretimi arasındaki fark için bk. Abbas Çelik, *Din Eğitimi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013), 46.

⁴⁰ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 210-213; Okumuşlar, "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği", 59.

öğretimin yeterli olmadığını bunun yanında eğitimin de yapılması gerektiğini ve bunun da ancak okullarda okutulan derslerinin din eğitimi olmasıyla çözülebileceği görüşünü savunmuşlardır. Görüldüğü gibi din derslerine karşı gösterilen tutum dersin isimlendirmesi konusundaki tercihleri doğrudan etkilemektedir.

Aslında eğitim, “kişinin, öğrendiği davranışı yapıyor olması”⁴¹, öğretim ise “okullarda yapılan planlı, kontrollü ve örgütlenmiş öğrenme etkinlikleri”⁴² olarak anlamlandırıldığında tartışmaların anlamsız olduğu söylenebilir. Tanımlarda da görüldüğü gibi okullardaki eğitim faaliyetlerinin tümü öğretim olmakta ve yukarıda öğretim için iddia edildiği şekliyle onun bilgi aktarımı ile sınırlandırılmasının söz konusu olamayacağı görülmektedir. Ancak eğitim ve öğretim arasındaki anlam ilişkisinin din söz konusu olduğunda tartışmaya açılması, mezkûr tartışmaların kaynağının sadece eğitim-öğretim kavramlarına yüklenen yanlış anlamlardan kaynaklandığını söylemenin yeterli olmadığını göstermektedir. Din derslerinin isimlendirilmesine dair bu tartışmalar derste benimsenen yaklaşımların dolaylı yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Batı’da din eğitiminin dinî öğrenme, din hakkında öğrenme ve dinden öğrenme olmak üzere üç temel türünün olduğu ifade edilmektedir.⁴³ Dinî öğrenmede, dersler dinin mensubu tarafından okutulmakta ve söz konusu derste dinin inanırının yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Başka bir ifadeyle dinî öğrenme ile öğrencilere dinin gerçek olduğu ve onların dinî kurallara uygun olarak yaşamaları gerektiği öğretilmektedir. Din hakkında öğrenme ise dinî öğrenmeye tepki olarak doğmuş, eğitimsel gaye ile herhangi bir dine üstünlük tanımayan ve herhangi bir dinin esaslarını öğretmeyi hedeflemeyen din eğitimi faaliyetleridir. Bunun için dersi okutacak hocanın dinin inanırı olması gerekmez. Amerikan liselerinde İncil’in kutsal bir kitap olarak değil de bir edebiyat kitabı olarak okutulması örneğinde görüldüğü gibi dini metinler dini kaygıdan uzak olarak ders materyali olarak kullanılabilir. Dinden öğrenme ise dini öğrenmeden farklı olarak öğrencilerin dinin içerik ve uygulamalarına katılmaları beklenmemekte öğrenci ile dini içerik arasındaki mesafe korunmaktadır. Ayrıca dinden öğrenme, din bilimsel çalışmaları tarafından yönlendirilen ve dinin din için öğretildiği ilk

---

⁴¹ Hüseyin Başar, "Önyargısız ve Ezbersiz Eğitim", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 34/34 (2003), 217.

⁴² Münire Erden, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1998), 20.

⁴³ Micheal Grimmitt, "Contemporary Pedagogies of Religious Education: What are they?", *Pedagogies of Religious Education*, ed. Micheal Grimmitt (Essex: Great Wakening, 2000), 24-52.

ikisinden farklı olarak öğrenciyi merkeze almakta ve eğitimsel çalışmalar tarafından yönlendirilmektedir.⁴⁴

Ülkemizdeki tartışmalara dönüldüğünde ise din eğitimi-din öğretimi tartışmaların bu çerçevede ele alınmasının daha sağlıklı olabileceği söylenebilir. Din eğitimi kavramını savunanlar -daha önce de belirtildiği gibi- din dersinin dinin inanırını yetiştirmesi gerektiğinden yola çıkarak okullarda yer alan derslerin “dinî öğrenme” yaklaşımında görüldüğü gibi imandan amele kadar her şeyi konu edinmesini beklemektedirler. Onlara göre din derslerinin inanç kaynaklı olması gerekmektedir. Buna karşılık din öğretimi kavramını tercih edenler ise -ister ülkemizde olduğu gibi tek başına bir ders olarak programda kendisine yer verilsin isterse de Amerika ve Fransa örneğinde olduğu gibi diğer derslerin içeriğine yayılmış olarak olsun- din derslerinin dinin kültürel boyutunu konu edinmesi gerektiğini ifade etmekte dolayısıyla din hakkında öğretim anlayışına yakın durmaktadırlar. Bu kesimin din derslerindeki dinin, kültürel bir fenomene indirgenerek ele alınması gerektiği görüşüne sahip oldukları söylenebilir. Ancak günümüzdeki din derslerine bakıldığında onun dinden öğrenme özelliğine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim okullarda okutulan din derslerinin programı eğitimbilimsel bir yaklaşımla ele alınmakta ve derslerin içeriğinin belirlenmesinde genel eğitimin hedeflerine uygun olarak öğrencilerin ihtiyaçlarının esas alındığı ifade edilmektedir.⁴⁵

Aslında ülkemizde din derslerinin dinden öğrenme niteliğine sahip olması derslerin ismine dair tartışmalar hem eğitim/din eğitimi açısından hem de dinin kendisi açısından tutarsızlıklarla dolu olduğunu göstermektedir. Öncelikle eğitim ve öğretim kavramlarına yüklenen anlamlara bakıldığında din derslerinin uygulamalı olarak yapılmasına engel olmadığı gibi din dersleri laiklik ve vicdan özgürlüğüyle de çelişmez. Çünkü bir konuda öğretimin olması, orada eğitimin yapıldığı anlamı da taşıdığı⁴⁶ için din öğretiminin yapıldığı yerde din eğitimi de gerçekleşmektedir. Ayrıca öğretim faaliyetleri Ertürk’ün “kalıcı izli davranış değişikliği”⁴⁷ olarak ifade ettiği öğrenme olayını sağlayıcı bir etkinlik olduğundan zorunlu olarak bir eğitim hadisesi olmakta ve kişi öğrendikleri doğrultusunda bir tutum geliştirmektedir. Ancak din derslerinde dinin bir eğitim faaliyeti olarak ele alınması ve

---

⁴⁴ M. John Hull, "Çoğulcu Demokratik Toplumda Din Öğretimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, ed. Kenan Demirtaş Ahmet Gündüz, Fatih Özkan Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003), 44-45.

⁴⁵ 2018 yılında gözden geçirilen Din Kültürü ve Ahlak bilgisi derslerinin programlarına bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (Öğretim Prgramları-Din Öğretimi Genel Müdürlüğü), "Öğretim Programları" (18 Temmuz 2020); Öğretim Programı İzleme ve Değerlendirme Sistemi "Milli Eğitim Bakanlığı" (18 Temmuz 2020)

⁴⁶ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 99.

⁴⁷ Selâhattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Meteksan, 1994), 78-79.

öğrencilerin dinî davranışlarının ölçülmemesi ve öğrendiklerini günlük yaşamlarında uygulama veya uygulamama konusunda özgür bırakılmaları vb. nedenlerden dolayı söz konusu dersin laiklik ve vicdan özgürlüğüyle çeliştiğini söylemek de güçtür.⁴⁸ Din açısından bakıldığında İslam dininin zorlamaya ve gönülsüzce ibadet etmeyi ve ettirmeyi tasvip etmediği bilinmektedir (Bakara, 2/256). Din samimiyetle ve içten gelmeyerek yapılan ibadetleri de kabul etmemektedir. Kişinin dini öğrenmelerinden sorumlu olması onun bilgilerini uygulama özgürlüğüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu da yapılacak olan din eğitiminin kişiyi uygulamaya zorlamayacağını dolayısıyla laiklik ve vicdan özgürlüğü konusundaki endişelerin yersiz olduğunu göstermektedir.

Tosun'un ifade ettiği gibi din öğretimi, okullarda gerçekleştirilen din eğitimi faaliyetidir. Din eğitiminin inanmayı, uygulayarak öğrenmeyi vb. hedeflediği, din öğretiminin ise daha çok bilgilendirmeyi gaye edindiği şeklinde iki kavram arasında yapılan geleneksel ayrımların bilimsel olmadığı gibi anlamlı olmadığı da söylenebilir.⁴⁹ Nihayetinde din eğitimi ve din öğretimi de doğrudan veya dolaylı olarak kişide davranış değişikliğinin oluşabilmesi/oluşturabilmesi etki ve etkileşim sürecini ifade etmektedir.⁵⁰ Davranışların bilgi (bilişsel), duygu (duyuşsal) veya beceri (psikomotor) düzeyinde olması din eğitimi veya din öğretimi kavramından ziyade din derslerinin hedeflerinin belirlenmesiyle ilgilidir. Bu konuda hedeflerin tayin edilmesi bilimsel olmaktan ziyade politik özellikler göstermektedir.⁵¹ Burada disiplin açısından tartışılması gereken asıl konu din eğitimi kavramının okullarda okutulan din derslerine indirgenmesi problemi olarak görülmektedir.

Din eğitimi ve din öğretimi arasındaki tartışmalar her ne kadar okullarda okutulan derslerin bir yansıması olarak görülse de arka planındaki tartışmaların eğitim ve öğretim kavramları arasındaki tartışmalardan kaynaklandığı söylenebilir. Bu konuda genel olarak eğitim nasıl öğretimden daha genel ve onu kapsayacak nitelikte ise aynı şekilde din eğitimi de din öğretimden daha genel ve onu kapsayacak niteliktedir. Bunun için din eğitimi din öğretimine indirgenemeyecek kadar şümulüdür. Ancak son dönemlerde eğitim ve öğretim kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılmasının doğal bir yansıması olarak din eğitimi ve öğretimi kavramlarının (aynı şeyler olmasa da) birbirlerinin yerine kullanılabileceği görüşü ileri

---

⁴⁸ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 26.

⁴⁹ Cemal Tosun, "Din Öğretimi Yöntemlerinin Bilimselleştirilmesi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'alesi I*, ed. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 19.

⁵⁰ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 92.

⁵¹ Tosun, "Din Öğretimi Yöntemlerinin Bilimselleştirilmesi", 20.

sürülmektedir.⁵² Bununla birlikte din eğitimi, öğretimle başlamasına rağmen sadece öğretimle yetinilemeyeceği onun ilgilendiği konuları itibariyle de ortadadır.⁵³ Çünkü din eğitimi, din öğretimi faaliyetlerinin yanında dinle ilgili öğretme, örnek olma, gösterme vb. yöntemlerle bireyi etkileme faaliyetlerini ve kişinin çevresindeki dinle ilgili öğrenmeye yol açan informal etkileşimleri süreçlerinin tümünü de içermektedir.⁵⁴ Başka bir ifadeyle din eğitimi hayatın tümünün dâhil edileceği tebliğ, irşad, eğitim ve öğretim vb. faaliyetlerini de kapsamaktadır.⁵⁵ Bu yönüyle din eğitimi, din öğretimini de kapsayan bir anlama sahip olmaktadır.

Sonuç olarak din eğitimi ile din öğretim kavramları arasındaki anlam ilişkisine bakıldığında okullardaki din eğitimi faaliyetlerinin din öğretimi olarak isimlendirildiği ve ikisi arasında anlam açısından kayda değer bir farkın olmadığı görülmektedir. Bu anlamda ülkemizde yapılan tartışmaların politik olduğu ve bilimsel açıdan bir anlam ifade etmediği söylenebilir. Ancak din eğitimi faaliyetlerinin tümü açıdan bakıldığında din eğitiminin din öğretimini de kapsayacak şekilde informal eğitim sürecinin tümünü içerdiği ve bu iki kavramın anlam açısından iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle din eğitimi ve din öğretimi kavramları arasında anlam açısından genel-özel bir ilişkinin olduğu ileri sürülebilir. Bu da bu iki kavramın birbirinin alternatifi olmadığı birbirlerini tamamlayan süreçler olduklarını göstermektedir. O halde eğitim ve öğretim kavramları gibi din eğitimi ve din öğretiminin eş anlamlı oldukları ifade edilse de söz konusu iki kavramın örgün ve yaygın eğitim kurumlarında dine ilişkin eğitim-öğretim faaliyetleri için kullanıldığında şu söylenebilir: İkisi bir arada kullanıldığında anlamları farklı olup din eğitimi, din öğretimi kavramından daha geneldir, ayrı kullanıldıklarında ise bağlamına bağlı olarak aynı anlama gelebilmektedir.

1.3. Dinî Eğitim-Din Eğitimi Tartışmaları Bağlamında Din Eğitimi

“Dinî eğitim” ve “din eğitimi” kavramları okullarda okutulan din dersinin karşılığı olarak ele alınmakta⁵⁶ ve konumuna göre din eğitimi veya dinî eğitim olarak tabir edilmektedir. Burada din eğitimi derken dinin diğer derslerin yanında bir ders olarak okutulması anlaşılırken diğer bir kavram olan dinî eğitim, dinin kendisinin ağırlıkta olduğu ve diğer derslerin ise onun anlaşılması için destekleyici konumunda olduğu eğitim-öğretim faaliyetleri kastedilmektedir.

---

⁵² Okumuşlar, "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği", 59.

⁵³ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 27-28.

⁵⁴ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 93.

⁵⁵ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 48.

⁵⁶ Din eğitiminin pratik alandaki temel konusunun eğitim ve öğretimden oluştuğunu, yani onun merkezini bir bakıma din eğitiminin temel konularından birisi olan din dersinin oluşturduğunu söylemeliyiz. Bu da öğretme ve öğrenme hadisesiyle meydana gelmektedir. Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 73-74.

Ayrıca din eğitimi kavramıyla genellikle okullardaki din derslerine göndermede bulunulurken, dinî eğitim kavramı ise dinî kurumların örgün ve yaygın eğitim-öğretim faaliyetleri kastedilerek de kullanılabilir. Buna göre ilkinde örgün eğitimdeki din dersinde eğitimin, ikincisinde ise dini kurumların içerisinde yapılan örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerinde dinin belirleyici olduğu söylenebilir.

Batı’da Aydınlanma, İslam coğrafyasında ise Tanzimat dönemine kadar yapılan eğitim faaliyetlerin tümüne baştan sona kadar din yön verdiği için eğitim “dinî” niteliğe sahipti. Doğan’ın vurguladığı gibi dinî eğitimde amaç, içerik, yöntem, ölçme-değerlendirme faaliyetleri, eğitim mekânları, derste kullanılan araç-gereçler, eğitim-öğretime dair kavramlar, öğretmen-öğrenci ilişkileri ve nitelikleri gibi eğitimin bütün süreç ve unsurları inanılan dinin varlık, bilgi ve değer anlayışından farklı derecede etkilenir ve onlar tarafından şekillendirilir.⁵⁷ Başka bir ifadeyle inanılan din, doğum öncesinden başlayarak eğitim-öğretim faaliyetlerinin her kademesinde, amaç, içerik ve araç-gereçlerin belirlenmesinde belirleyici olmaktadır.⁵⁸ Ayrıca bu anlayışa göre eğitimin, inanılan dini sonraki kuşaklara aktararak dinin varlığını ve devamlılığını sağlamanın yanı sıra yaşamın her alanı ve evresinin dinden beslenerek oluşturulması ve anlamlandırmasını gaye edindiği ifade edilmektedir.⁵⁹ Örneğin İslam medeniyet tarihinde önemli bir yer tutan medreselerde bu tarz bir eğitim modeli geliştirilmiştir. Buralarda eğitim faaliyetlerinin “İslâmî terbiye”, “dinî terbiye”, “ahlâkî terbiye” kavramlarıyla ifade edilen⁶⁰ bir mahiyete uygun olarak Kur’an ve sünnetin anlaşılmasına yönelik yapılmıştır. Bu kurumlarda eğitim-öğretim süreçlerinin tümü doğrudan veya dolaylı olarak İslam düşüncesinden etkilenerek oluşturulmuştur.

Batılılaşmanın etkisiyle Tanzimat’tan sonraki dönemde eğitimde yeni yapılanma çerçevesinde açılan okullarda ise din ile ilgili eğitim-öğretim faaliyetleri, diğer dersler gibi bir dersin veya derslerin konusu haline getirilerek örgün eğitimdeki ders/derslerle sınırlandırıldı. Yeni anlayışta din, eğitimin bütün süreçlerini etkileme özelliğini kaybedip genel eğitim içerisinde yalnızca dinle ilgili eğitim öğretim faaliyetlerinde yer edinebildi. Yani artık din eğitimi, eğitim bütününe dinle ilgili olan kısmını ifade etmek için kullanılmaya başlandı.⁶¹ Örneğin bugün modern/seküler okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (DKAB)

---

⁵⁷ Recai Doğan, "Dini Eğitim", *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, ed. Komisyon, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013), 174.

⁵⁸ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 24.

⁵⁹ Nazıroğlu, "Din Eğitiminde Temel Kavramlar ve Bilimselleşme", 23.

⁶⁰ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 15.

⁶¹ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 103.

dersleri çerçevesinde yürütülen din eğitimi/öğretimi olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde, ülkemizdeki modern eğitim sistemlerinde dinî eğitiminin yapılmasının söz konusu olmamasından dolayı⁶² din eğitimi kavramı ön plana çıkmakta ve tartışmalar mezkûr kavramda geçen “din”in anlamlandırılması etrafında devam etmektedir.

Bu amaçla din eğitiminin kendini tanımlaması için öncelikle “din” kavramının din eğitimi disiplinin bakış açısıyla yeniden ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶³ Nitekim din kavramına yüklenen anlama göre din eğitimi tanımları da farklılık göstermektedir. Bu konuda genel olarak iki yaklaşımın sergilendiği söylenebilir. Bunlardan biri inanırı olarak ve uygulamadaki din eğitimi esas alınarak yapılan din yaklaşımı, diğeri ise bilimsel bir alan olarak kabul edilen din eğitimi biliminin antropolojik din yaklaşımıdır. İlk anlayışa sahip olanlar dini merkeze almakta ve bütün eğitim faaliyetlerinin dinin tespit edilen ilkelerine göre yapılması gerektiğini ifade etmektedirler. Diğer anlayışa sahip olanlar ise eğitim verileri doğrultusunda din eğitimi faaliyetlerinin yapılması gerektiği ve din eğitiminin problemlerinin de bu çerçevede çözülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.⁶⁴ Başka bir ifadeyle ilk yaklaşımda din, eğitime öncelenmekte ve genel eğitim faaliyetlerinin tüm süreçlerini belirlemekte iken, ikinci yaklaşımda eğitim, dine öncelenmekte, dolayısıyla dinle ilgili örgün ve yaygın eğitim-öğretim faaliyetleri eğitim tarafından tayin edilmektedir.

Dini önceleyen yaklaşımlarda inanırı olarak ve uygulamadaki din esas alınarak tanımlar geliştirilmektedir.⁶⁵ Bu anlayışa göre kişinin inanırı ve mensubu olduğu dine uygun olarak eğitilmesi söz konusudur.⁶⁶ Ülkemiz örneğinde bu yaklaşım çerçevesinde din eğitiminin her

---

⁶² Cumhuriyet'in 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanununun ardında medrese kanadına son vermesi ve sonrasında açılan muhtelif din eğitimi faaliyetlerinin hiçbirinin din için ve dini otoriteye irtibatlı olmadıklarından dolayı Türkiye'de bundan sonra teknik anlamda okullarda dinî eğitimi olmadığı söylenebilir. Her ne kadar İmam Hatip okulları ve İlahiyat Fakültelerinin müfredatı ağırlıklı olarak dini bilgilerden oluşsa da söz konusu eğitim kurumları için dini eğitimden veya dini öğretimden söz edilmesi doğru gözükmemektedir. Çünkü bu okulların kuruluş ve işleyiş mantığının dini değil laik olduğu, bu okullarda öğretmen olmak için dini otoriteden değil merkezi sınavlardan belli bir puan almanın temel yeterlilik olduğu bilinmektedir. Osmanoğlu, "Cumhuriyet Dönemi", 195-196. Özellikle Beyza Bilginin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, kitabında ilahiyat ve İmam-Hatipler için dini eğitim ve dini öğretim tabiri kullanması yeni sistemde din eğitimi veren kurumların dini eğitim kurumları olmadığını göstermektedir. Bk. Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*.

⁶³ Bkz. Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 7-12; Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 61-64.

⁶⁴ Çelik, *Din Eğitimi*, 42.

⁶⁵ "Ferdin, çeşitli terbiye edici vasıtalarla ruhen ve manen geliştirilmek suretiyle, Allah'ın buyruklarına boyun eğecek hale getirilmesi ve bununla ilgili gerekli bilgileri öğrenmesi ve özümsemesidir." Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 52.

⁶⁶ "İslami eğitim dinin esaslarına bağlı, beşeriyeti sapıklardan hidayete, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için her zaman ve her yerde hak dini tebliğ ederek bütün beşeriyetin hizmetine sunmaya gücü yeten Müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam temeldir. İslami terbiye, İslam medeniyetinin bütünü, fikir ve prensipte, söz ve işte, ahlak ve davranışta, usul ve nizamda, dünya ve ahirette başarılı olgun ve mutlu hayatında bütün verileriyle yerleştiği sağlam temeldir. İslam eğitimi gerçekten bu medeniyetin temelidir" Ali Abdulhalim Mahmud, "et-Terbiyyetu'l-İslamiyye" Addarah MC., s. 136 Akt. Bayraklı, *İslâm ve Eğitim*, 106.

şeyden önce İslam'ı sonraki kuşaklara benimsetmeyi gaye edinmesi gerektiği, bunun için eğitim-öğretim faaliyetlerinin tümünün doğrudan veya dolaylı olarak İslam düşüncesi tarafından belirlenmesi gerektiği görüşü ön plana çıkarılmaktadır. Nitekim eğitim-öğretim ilkeleri ve faaliyetlerin bütün süreçleri dini metinlerin yorumlanmasıyla yeniden oluşturulmakta ve buna uygun olarak bir din eğitimi tasarlanmaktadır.⁶⁷ Buna göre yapılan eğitim faaliyetlerinin tümü dinî olmakta ve ülkemiz örneğinde bunun İslâmî bir niteliğe sahip olması gerektiği belirtilmektedir.

Diğer bir yaklaşım dinden gelen bilgilerle eğitim biliminin verilerinin birleştirilerek, insanların yaratıcının iradesine uygun kişiler olarak yetişmelerine katkıda bulunacak eğitim faaliyetleri yapan “din eğitimi” anlayışıdır.⁶⁸ Burada bir dinin inanırı olma ve uygulamadaki dinin eğitime dair görüşleri ön plana çıkarılmamakta, aksine, bilim kavramı merkeze alınarak eğitim ilkelerine önem verilmektedir. Bu anlayışa göre din eğitimi faaliyeti genel eğitim faaliyetleri arasında yer almakta ve diğer eğitim faaliyetlerinden öğretime konu ettiği içerik yönüyle farklılaşmaktadır.

Dinî kuruluşlar⁶⁹ tarafından yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri ile seküler okullarda yer alan din derslerini birbirinden ayırt etmek gayesiyle dinî eğitim ve din eğitimi tabirleri kullanılabilir. Resmî ve gayriresmî dinî kuruluşlar içinde buldukları toplumun mensup olduğu dinin gündelik hayatta anlam bulması ve sonraki nesillere aktarılabilmesi gayesiyle eğitim-öğretim faaliyetlerini düzenlemektedir. Söz konusu kuruluşların eğitime dair faaliyetlerine bakıldığında dinin eğitimin bütün süreçlerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle din, eğitim faaliyetlerinin gayesini tayin etmenin yanında muhtevalarını, değerlendirme ölçütlerini, yöntem vb. tüm eğitim-öğretim süreçlerini belirlemektedir. Bu yönüyle yapılan eğitim faaliyetlerini dinî eğitim olarak nitelendirmek yanlış olmasa gerektir. Buna karşılık yukarıda da ifade edildiği gibi günümüzde örgün okullarda din dersleri, herhangi bir ders gibi okul müfredatlarında yer almakta ve dolayısıyla din eğitimi olarak nitelendirilmektedir.

---

⁶⁷ Bayraklı, *İslâm ve Eğitim*, 142-145.

⁶⁸ Din eğitimi ile ilgili bazı tanımlar burada zikredilebilir. Örneğin, Bilgin, Din eğitimi *Din kültürünün verilmesi, din kişiliğinin kazandırılması*, Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", 474, olarak anlamlandırırken, Tosun ise din eğitimi 'bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci' Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 23, olarak, Aydın ise 'Din eğitimi, bireyde kendi yaşantısı yoluyla dinle ilgili davranış değişikliği meydana getirme süreci' Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 81. şeklinde tanımlayarak din eğitiminde eğitim ön plana çıkarmıştır.

⁶⁹ Dinî kuruluşlardan resmi bir kurum olan diyanetin yanı sıra gönüllü olarak dinî faaliyetlerin tümü kastedilmektedir.

Sonuç olarak dinî eğitim ve din eğitimi kavramları arasında belirgin bir anlam farklılığının olduğu söylenebilir. Dinî eğitim ile dinin eğitim-öğretim faaliyetlerinin tüm aşamalarında belirleyici olduğu eğitim sistemi kastedilirken, din eğitimi eğitim faaliyetlerinin sekülerleştiği ve genel eğitim içerisinde dinin diğer dersler gibi bir ders olarak okutulduğu sisteme göndermede bulunarak kullanılmaktadır. Ayrıca dinî eğitim dinî kurumlar veya gruplar tarafından yapılan yaygın eğitim faaliyetleri için de kullanabilmektedir. Buna göre dinî eğitimi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin dini olmasının yanında seküler bir toplumda dini kurum ve cemaatler tarafından yapılan dinle ilgili yaygın eğitim faaliyetleri anlamını da kapsadığı söylenebilir. O halde faaliyet alanı açısından bakıldığında bir disiplin olarak din eğitimi okullarda okutulan din derslerinin ötesinde dinî kuruluşların gerçekleştirdikleri dinî eğitim faaliyetlerini de kapsamı gerektiği ifade edilebilir.

2. Din Eğitiminin Neliğini Yeniden Düşünmek

Yukarıda görüldüğü gibi din eğitimi İslam eğitimi, din öğretimi ve dinî eğitim gibi anlam ağında bulunan kavramlarla kullanıldığında bağlamına uygun olarak farklı anlamlar kazanabilmektedir. Bu anlam bazen din eğitimi ile ilgili yazılan yazılarda anlam kargaşasına neden olabilmektedir. Ancak bu muhtelif anlamlandırma biçimleri din eğitiminin faaliyet alanı olarak sahip olduğu imkânların bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Disiplinin sahip olduğu anlam ortaya konularak bu imkânlar ortaya çıkarılabilir. Bu gaye ile öncelikle bir faaliyet alanı olarak din eğitiminin yukarıda ifade edilen üç gerilim alanından yola çıkarak ne olabileceği/olamayacağı konusu ele alınacaktır. Sonraki başlıkta ise bir disiplin olarak din eğitiminin uygulamadaki dinden bağımsız anlamlandırılmayacağından yola çıkarak İslam düşüncesindeki dinin anlam(ları)nı esas alarak kültürel coğrafyamız özelinde din eğitiminin neliği konusuna değinilecektir.

2.1. Bir Faaliyet Alanı Olarak Din Eğitimi

Din eğitimi alanında yapılan tanımların büyük çoğunluğunun normatif veya deskriptif oldukları görülmektedir. Bu tanımların ekseriyeti bir disiplin olarak din eğitiminin anlaşılmasına katkıda bulunmakla birlikte disiplinin faaliyet alanı ihmal edildiğinden veya yok sayıldığından dolayı eksik olduğu söylenebilir. Bunun için faaliyet alanından yola çıkarak din eğitiminin ne olabileceğinin ortaya konulması disiplinin anlaşılmasına imkân sağlayabilir.

Öncelikle şunun ifade edilmesi gerekir ki, din eğitimi sadece İslam eğitimi kavramı gibi herhangi bir eğitim sistemine karşılık dinî nitelikte bir eğitim sistemi anlamına gelmemektedir. Bu anlamda din eğitiminin seküler bir eğitim sisteminde de yer bulabileceği söylenebilir. Ancak bu, seküler okullarda okutulan derslerin dinden beslenemeyeceği anlamına da gelmemektedir. Buna göre din eğitimi genel eğitim içerisinde dinle ilgili eğitim-öğretim faaliyetleri kastedilerek kullanılmaktadır.⁷⁰ Her ne kadar uygulamadaki din, dersin içeriğinde ağırlıklı olarak yer alsada genel eğitim ilkeleri belirleyici olduğundan dolayı söz konusu dersin salt İslam eğitimi veya Hristiyan eğitimi vb. olarak isimlendirmenin doğru olamayacağı söylenebilir. Çünkü okullardaki din eğitimi dersi herhangi bir mezhebe bağlı olarak yapılabileceği gibi mezheplerüstü, dinlerarası yaklaşımlarla da ele alınabilmektedir. O halde bir disiplin olarak din eğitimi herhangi bir eğitim sistemi olmadığı gibi yalnız uygulamalı olan dinden yola çıkarak bir disiplin olarak onu bir İslam eğitimi, Hristiyan eğitimi olarak da nitelendirmenin doğru olamayacağı söylenebilir.

Aslında yukarıda görüldüğü üzere din eğitimi, din öğretimine indirgenmekte ve din öğretiminin isimlendirme konusunda yaşadığı sorunlar bir bütün olarak din eğitimine mal edilebilmektedir. Hiç şüphesiz örgün eğitimdeki dinle ilgili faaliyetler de din eğitiminin ilgi alanında bulunmaktadır. Ancak din eğitimi örgün eğitimdeki faaliyetlerin ötesinde bir anlama sahiptir. Bir disiplin olarak din eğitiminin okullardaki din derslerini dikkate almasının yanı sıra resmî-gayriresmî dinî kuruluşların yaptığı dini eğitim faaliyetlerini de göz önünde bulundurması gerektiği ifade edilmektedir.⁷¹

Bunun yanında din eğitiminin örgün ve yaygın eğitim kurumlarındaki formal eğitim olarak nitelendirilen dinle ilgili eğitim faaliyetlerinin yanında aile gibi yarı informal ve sokak, cadde, medya, sosyal medya gibi informal eğitimi de göz önünde bulundurması beklenmektedir. Bütün bunlar bir disiplin olarak günümüzde din eğitiminin üstesinden gelmesi zor gözükken problemlere yol açabilmektedir. Bu problemlere mensup olunan dinin beklentileri eklendiğinde var olan sorun daha da karmaşık bir hal alabilmektedir. Din eğitiminin bir yanda genel eğitimin hedefleri doğrultusunda okullarda yer alan din derslerini, diğer yandan ise hayatın dinle ilgili faaliyetlerinin tümünü dikkate alması beklenmektedir. Buna göre din eğitimi, bir üst olgu olarak kendisiyle iç içe geçmiş olan İslam gibi herhangi bir dinin eğitim

---

⁷⁰ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 51-52.

⁷¹ Yurdagül Mehmedoğlu, *İslâm Düşünce Geleneğinden Günümüzde Bir Din Felsefesi Oluşturmak* (13.12.2013a, Muhammed Muhdi Gündüz).

sistemini, eğitimin dini olmasını, derslerde herhangi bir dersin eğitim-öğretime konu edilmesini ve din öğretimi kavramlarının tümünü kapsamaktadır.

Öncelikle şunun ifade edilmesi gerekir ki, dini fenomenler belli bir din söz konusu olduğunda gerçek anlamını kazandığı için din eğitimi bir faaliyet alanı olarak, belli bir dinin eğitimi dikkate alındığında anlamlı olmaktadır.⁷² Ancak bu yukarıda da ifade edildiği gibi disiplinin sadece bir eğitim sistemi ya da İslâm eğitimi, Hristiyan eğitimi vb. bir dinî eğitimi sistemi olması anlamına gelmediğinin ifade edilmesi gerekir. Bu disiplinin uygulamadaki dini dikkate alması ve ondan beslenmesi gerektiğini vurgulamaya yöneliktir. Buna uygun olarak kültürel coğrafyamızda İslam söz konusu olduğunda din eğitiminin bir faaliyet olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle ülkemizde dinî eğitimi göz ardı edilerek eğitim yapmanın tartışmaya açık olmasından dolayı din eğitiminin İslâmî bir düşünce sistemi olarak dikkate alma zorunluluğuna sahip olduğu ifade edilebilir.⁷³ O halde bu coğrafyada genelde din özelde ise İslam'ın anlamlandırılması din eğitiminin anlaşılması için bir çıkış yolu olarak değerlendirilebilir.

2.2. “Din” Algısından Hareketle Din Eğitimi

Din eğitimi tabirindeki “din” kavramına yüklenen anlam disiplinin neliğini ortaya koymada belirleyici olacaktır. Çünkü din kavramının anlamlandırılmasına bağlı olarak din eğitiminin anlam kazandığı söylenebilir. Bundan hareketle kültürel coğrafyamızdaki “din” kavramının sahip olduğu anlamın ortaya konulmasının din eğitiminin anlaşılması için bir zemin oluşturacağı ifade edilebilir.

Kur'an-ı Kerimde din kavramının anlamları ayetin bağlamına, ayetin indiği döneme ve ayetin nispet edildiği kişiye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bağlamına göre dinin anlamları a. ceza, mükafat, hüküm, hesap (Fatiha, 1/4, Me'aric, 70/26); b. itaat, tâat, teslimiyet, ibadet, hizmet (Nisa, 4/116); c. üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma, zorlama (Nahl, 16/52); d. adet, yol, kanun, şeriat, mezhep (Yusuf, 12/76; En'am 6/161) olarak gruplandırılabilir. Kur'an-ı Kerim'de din kavramının süreç içerisinde kazandığı anlam Mekke döneminde her şeye yön veren ve hükmeden, dinin kendisine ait olduğu, hesap gününün sahibi olan Allah'ın otoritesi şeklinde bir anlamdan Medine döneminde bu anlamlara insanın sosyal yönüne vurgu yapan ve

⁷² Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 8.

⁷³ Yurdagül Mehmedoğlu, *Yönelimde/Teveccühte Olma: İnsanın(Mutlak) Hakikate Yönelerek Kendini Kavrama Çabası* (13.12.2013b, Muhammed Muhdi Gündüz).

onun Allah'a bağı bir hayat sürdürmesi anlamları eklenerek değışime uğramıştır.⁷⁴ Bunların yanı sıra Kur'an-ı Kerim'deki din kavramı kendisinin nispet edilen şeye göre hem ulûhiyete ilişkin hem de ubudiyete dair anlamlara gelebilmektedir. Buna göre din Mutlak Varlık olan Allah'a nispet edildiğinde "hâkim olma, itaat altına alma, hesaba çekme, ceza-mükafat verme" manaları kastedilmektedir. Kula nispet edildiğinde ise dinin "boyun eğme, aczini anlama, teslim olma, ibadet etme" anlamlarına geldiğı ifade edilmektedir. Sonuç olarak din bu iki taraf arasındaki münasebeti düzenleyen kanun, nizam ve yol olarak anlaşılabilir.⁷⁵

İslam düşünürleri, kendi anlam anlayışlarına uygun olarak -yani buldukları zaman ve mekânda- dini, bağlamından koparmadan yeniden anlamlandırmışlardır. Erken dönemlerden itibaren yapılan tanımlara bakıldığında İslam düşünürlerinin dinden hak din olan İslam'ı anladıkları görülmektedir. Bunun için genel geçer bir din tanımından ziyade Hak din olan İslam tanımlanmıştır. Örneğin Tehânevî (321/933) "*din akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde (dünyada) salaha, gelecekte (ahirette) felaha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur*" şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca kendisi din kaynağı itibariyle Allah'a, tebliğı yönünden peygambere, uygulaması bakımından da ümmete nispet edilir⁷⁶ bilgisini eklemiştir. İslam düşünce geleneğinde en yaygın olan olarak kabul edilen ve Seyyid Şerif el-Cürçani (ö.816/1413)'ye nispet edilen tanımda din "*akıl sahiplerini peygamberin bildirdiğı gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanun*"⁷⁷ şeklinde tanımlanarak adeta İslam'la özdeşleştirilmiştir. Akseki ise din hakkında "*bize benliğimizi bildiren, Allah'ı tanımamızı sağlayan, Allah'a ve birbirimize karşı sorumlu olduğumuz vazifeleri tayin eden, hayat ve ahlâk hakkında en doğru hükümleri veren manzumeler bütünüdür*"⁷⁸ diyerek dinin inanç boyutunun yanında amel ve ahlak yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu tanımlara bakıldığında düşünürlerin mutlak dini değil, ilâhî dinleri özellikle de İslam'ı tarif ettikleri görülmektedir. Doğal olarak bu tanımlar dinin ortak ve birbirine bağı itikad (inançla ilgili hususlar), amel (ibadetle ilgili hususlar) ve ahlak ile ilgili hususları içermektedir.

Ancak erken dönemden itibaren bazı alimler diğere dinleri göz önünde bulundurarak farklı tanımlar geliştirmişlerdir. İslam düşünürlerinden Askerî (ö. h. 4/m. 10. yy. sonlarında) "*müşriklerin dininde olduğu gibi şeriatı olmasa da insanın gittiğı ve kendisini Allah'a*

⁷⁴ Günay Tümer, "Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 313.

⁷⁵ Tümer, "Din", 314.

⁷⁶ Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn* (Beirut: Darül-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 140-141.

⁷⁷ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Tâ'rîfât* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 105.

⁷⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini, İtikat, İbadet ve Ahlâk* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 33.

*yaklaştırdığına inandığı yol*⁷⁹ şeklinde tanımladığı dini, Allah'a giden genel bir yol olarak nitelendirmektedir. Bu “yol”, Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin “*Allah ile kul arasındaki muamele*”⁸⁰ tanımıyla yaratıcı ile kul arasındaki ilişki olarak, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200)'nin “*insanın kendisi için gerekli gördüğü ve bağlandığı (iltizam) şeydir*”⁸¹ şeklindeki tarifinde iltizam (bağlanma) olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu tanımlarda din kavramının ilişkisel anlamına dikkat edildiğinde dinin hem yönelinen hükümler Mutlak Varlık'a hem de bütün varlığıyla O'na yönelen kişiyi içerdiği görülmektedir.⁸² Ancak din her ne kadar aşkın bir kaynaktan doğsa da insanî bir hadise olduğundan yaşayan insanla anlam bulmaktadır. Bilgin'in genelde “insan-Allah” ilişkisi olarak nitelendirdiği din hakkındaki, “*insanın kayıtsız şartsız var olan Mutlak Varlık'a yönelişi ve O'nun tarafından kuşatılışı*”⁸³ tanımında dikkat çektiği gibi kişinin yaratıcısına bir yönelim halinde bu insanî boyutu açığa çıkmaktadır. Aslında kişinin sahip olduğu yönelme imkânı din ile somutlaşmakta ve bu da dinin kişinin Allah'a yönelmesi halinde anlam kazandığını göstermektedir.⁸⁴ Bu yönelim Allah'tan insana, insandan-Allah'a olmak üzere iki yönlü olarak ifade edilebilir. Din eğitimi kişinin Allah'a olan yönelimi itibariyle anlam bulmaktadır. Din eğitiminin faaliyet alanı insanın Allah'a olan yöneliminin bütün süreçlerini oluşturmaktadır. Bu süreçlere kişinin yaratıcısı, kendisi ve çevresi olmak üzere ilişkilerinin bütün boyutları dâhil olmaktadır. Buna göre din eğitimi şahsın bir bütün olarak Allah'a olan yönelimi çerçevesinde kişinin yaratıcısı, kendisi ve çevresi ile olan ilişkisini konu edindiği söylenebilir. O halde din eğitiminin, tanrı merkezli yaklaşım değil de insan merkezli bir yaklaşıma sahip olması gerektiği ifade edilebilir. Ancak bu din eğitiminin, dinin kutsal boyutunu göz ardı edip onu salt bir kültür ögesi olarak ele alması gerektiği sonucunu da çıkarmaz.

Bu yaklaşım artık dine dair yapılan eğitim öğretim faaliyetlerinin tümünün kişiyi muhatap alarak yapılması gerektiğini göstermektedir. Okullarda yapılan dinle ilgili eğitim-öğretim faaliyetleri din öğretimi olurken, diğer eğitim faaliyetleri ve din öğretiminin tümü ise din eğitimi olarak nitelendirilebilir.⁸⁵ Böyle bir anlayışta kişi muhatap alındığından eğitimin her

⁷⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furukü'l-lugaviyye*, nşr. Şeyh Beytullah Beyyât (by.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2000), 509; İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 36.

⁸⁰ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983), 4: 427.

⁸¹ Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzheti'l-a'yüni'n-nevazir fî ilmi'l-vücuha ve'n-nezair*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 295; Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, 36-37.

⁸² Mehmedoğlu, *Yönelimde/Teveccühte Olma: İnsanın(Mutlak) Hakikate Yönelerek Kendini Kavrama Çabası*.

⁸³ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 7.

⁸⁴ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 112.

⁸⁵ Özalp din eğitimindeki eğitim-öğretim, ameli-pratik tartışmalarını aşmak için tasavvuftan “kal” ve “hâl” kavramını ödünç alarak din eğitiminin bir “kal” olmanın yanında “hâl” ilmi olduğunu vurgulamaktadır. Bk. Ahmet

aşaması dinî olmak zorunda olmadığı gibi kurumsal bir dinin İslâmî veya Hristiyan eğitimi olmasını da zorunlu kılmaz. Buna göre din eğitimi geniş bir anlama sahip olduğundan dolayı eğitim-öğretim süreçlerinin dinî olup olmamasından ziyade kişinin yönelimine olan katkısı açısından ele alınmaktadır. Bu anlayışta en ayırt edici özellik dinin kurumsal bir özelliğe sahip olmasından ziyade bireysel bir yapıya sahip olması gerçeği yer almaktadır. O halde din eğitiminin uygulamalı dinin geleneğini dikkate alarak kişinin rabbine olan yönelimi konusundaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin tümünü konu edindiği söylenebilir.

Sonuç

Türkiye’de din eğitiminin neliğine dair yeteri kadar çalışma yapılmamasına rağmen din eğitimi, İslam eğitimi, din öğretimi ve dinî eğitim kavramları arasındaki gerilimin disiplinin neliğinin anlaşılmasına dolaylı olarak katkıda bulunduğu görülmektedir. İsimlendirmeye dair İslam eğitimi-din eğitimi tartışmaları, din eğitiminin genel eğitim sisteminin İslam düşüncesinden beslenerek tasarlanması ya da seküler okullarda okutulan derslerinin içeriğinin İslam dinine uygun olmasının ötesinde bir anlama sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca seküler okullarda okutulan din derslerinin din eğitimi-din öğretimi olarak isimlendirmenin tartışmaları her ne kadar eğitim-öğretim kavramlarına yüklenen anlamdan kaynaklandığı görülse de arka planında din derslerinin türlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Burada disiplin için asıl problemin din eğitiminin din öğretimine indirgenmesi ve din öğretiminin anlamlandırılmasından kaynaklanan problemlerin bütün disipline mal edilmesi gözükmektedir. Son olarak bütün derslerin dinin anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla derslerin okutulduğu dinî eğitim ve din derslerinin seküler okullarda herhangi bir ders olarak okutulduğu din eğitimi tartışmalarının ise aslında din eğitiminin din öğretimine indirgemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu tartışmalar bağlamında din eğitiminin resmî ve gayriresmî kurumlarda dine dair yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerini de kapsamı gerektiği ifade edilmesinde yarar vardır. Buna göre din eğitimi, bir eğitim sistemi olarak İslam eğitimi, okullarda okutulan dersin İslam dersi olması, seküler okullarda okutulan din dersleri ve son olarak dini kurumlar tarafından yapılan dine dair eğitim-öğretim faaliyetlerinin tümünü kapsayan bir üst kavram olarak anlamlandırılması gerektiği söylenebilir.

Din eğitimi ancak uygulamadaki dinin eğitimini esas aldığı anda anlamlı olabilmektedir. Buna göre kültürel coğrafyamızda dikkate alınması gereken uygulamalı din İslam’dır. Ayrıca

---

Özalp, *Din Eğitiminde Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 215-220.

İslam düşüncesinde dinin “insan-Allah” ilişkisi ve bu ilişkide kişinin Allah’a olan gönüllü yönelimi olarak kabul edilmesi, din eğitimi açısından anlamlı gözükmektedir. Buna göre kişinin bilinçli olarak Allah’a yönelimi için yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri din eğitiminin ilgi alanına girdiği söylenebilir. İslam eğitimi, dinî eğitim, din öğretimi kavramları din eğitiminin uygulandığı sistemde veya dinin örgün ve yaygın eğitim-öğretim kurumlarında eğitim-öğretim faaliyetlerine bağlı olarak kullanılan farklı isimlendirilmeler olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdullah, Abdurrahman Salih , Havaleda, Nasır Ahmed -Semadi, Muhammed Abdullah. *Medhal ile 't-terbiyeti 'l-İslâmiyye ve turuki tedrisiha*. Amman: Dârü'l-Furkan, 2. Basım, 1999.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm Dini, İtikat, İbadet ve Ahlâk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Askeri, Ebû Hilâl. *el-Furukü'l-lugaviyye*. nşr. Şeyh Beytullah Beyyât. by.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2000.
- Attâs, M. Nakib. *İslâm ve Laisizm*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1994.
- Attâs, M. Nakib. *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*. çev. Mahmud Erol Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*. 1985: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Başar, Hüseyin. "Önyargısız ve Ezbersiz Eğitim". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 34/34 (2003), 214-235.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslâm ve Eğitim*. b.y.: Düşün Yayıncılık, 2005.
- Bilgin, Beyza. *Türkiye 'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*. Ankara: Emel Matbaacılık, 1980.
- Bilgin, Beyza. "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1990), 469-483.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.
- Cebeci, Suat. *Din eğitimi, Bilimi ve Türkiye 'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ, 2. Basım, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Tâ 'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çalışkan, İsmail. *Kur'an 'da Din Kavramı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013.

- Doğan, Recai. *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. ed. Komisyon. 2 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Erden, Münire. *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1998.
- Ertürk, Selâhattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*. 1-4. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983.
- Grimmitt, Micheal. "Contemporary Pedagogies of Religious Education: What are they?". *Pedagogies of Religious Education*. ed. Micheal Grimmit. 24-52. Essex: Great Wakening, 2. Basım, 2000.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi -Kuramsal Bir Çalışma-*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Hull, M. John. "Çoğulcu Demokratik Toplumda Din Öğretimi Üzerine Genel Değerlendirmeler". *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*. ed. Kenan Demirtaş Ahmet Gündüz, Fatih Özkan. 43-51. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- İbnü'l-Cevzi, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevazir fî ilmi'l-vücuha ve'n-nezair*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. *İslâm Düşünce Geleneğinden Günümüzde Bir Din Felsefesi Oluşturmak*. E-posta 13.12.2013a, Alıcı: Muhammed Muhdi Gündüz.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. *Yönelimde/Teveccühte Olma: İnsanın(Mutlak) Hakikate Yönelerek Kendini Kavrama Çabası*. E-posta 13.12.2013b, Alıcı: Muhammed Muhdi Gündüz.
- Mu'âyeta, Abdülaziz. *el-Medhal ila usûli't-terbiyeti'l-İslâmiyye*. Amman: Dârü's-Sekâfe, 2006.
- Nazıroğlu, Bayramali. "Din Eğitiminde Temel Kavramlar ve Bilimselleşme". *Din Eğitimi*. ed. İbrahim Turan-Bayramali Nazıroğlu. 15-33. Ankara: Bilay Yayınları, 2020.
- Okumuşlar, Muhiddin. "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği". *Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Recai Doğan-Remziye Ege. 59-84. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Osmanoğlu, Cemil. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Literatüründe Din Eğitimine İlişkin Temel Kavramların Kullanılışı Üzerine Bir Araştırma". *Bilimname* 30/1 (2016), 157-205.
- Öğretim Programları-Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. "Öğretim Programları". Erişim 18 Temmuz 2020. http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_05/15104708_201813015378536-DKAB_9-12._SYnYf__DOP__2018.pdf.

- Öğretim Programı İzleme ve Değerlendirme Sistemi. "Milli Eğitim Bakanlığı". Erişim 18 Temmuz 2020. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>
- Özalp, Ahmet. *Din Eğitiminde Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Tehânevi, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki. *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Fünûn*. 4 Beyrut: Darül-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem, 2002.
- Tosun, Cemal. "Din Öğretimi Yöntemlerinin Bilimselleştirilmesi". *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi 1*. ed. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz. 17-30. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Tümer, Günay. "Din". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/312-320. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Yalçın, Mikdad. *Mevsuatü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye: Cevanibü't-Terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-Esasiyye*. 2 Riyad: Fotokopi Nüshası, 1986.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998.